

Szentmihályi Gergely

PERZSA ATOM?

A nukleáris proliferáció iráni vonatkozásai

„A kőolaj nemes anyag, túlságosan értékes ahhoz, hogy elégessük.”

Mohammad Reza Pahlavi iráni sah

Minden televíziós csatornán láthattuk nemrégiben, ahogy iráni tüntetők megrohmozták és elfoglalták Nagy Britannia teheráni nagykövetségét. November végén, december elején a média arról is beszámolt: izraeli politikusok alig leplezetten háborúval fenyegették meg a perzsa államot. „Nem változott az álláspontunk három pontban: egy nukleáris (fegyverrel rendelkező) Irán elfogadhatatlan, eltökéltek vagyunk ennek megakadályozásában, és minden döntési lehetőség fennáll” – idézte a Magyar Távirati Iroda Ehud Barak védelmi miniszter nyilatkozatát.¹ A követség felgyújtását és a tüzes nyilatkozatot összeköti a tény: a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (IAEA) november eleji jelentése szerint Irán egyre közelebb kerül az atomfegyver kifejlesztéséhez. Erre válaszul vezetett be Anglia a végül képviselőtének megostromlásához vezető szankciókat és hangsúlyozta el a már háborús opciót sem kizáró nyilatkozatok. Indokolt tehát megvizsgálni, milyen politikai, stratégiai okok miatt ragaszkodik programjához Irán, s miért akarja ezt meggátolni a világpolitika több befolyásos szereplője. Mivel azonban a helyzet Nyugat–Irán szembenállásra történő leegyszerűsítése megtévesztő, írásunknak a következő lapszámban megjelenő második része a síita ország sajátos vallási, közjogi és társadalomtörténeti hagyományait taglalja.

Az iráni atomprogram előzményei

Iránban az atomprogramot az ötvenes években, még sah idején kezdték, éppen az Egyesült Államok biztatására (az USA ugyanis jó kapcsolatokat ápolt az uralkodóval). Irán 1956-ban egy kutatóreaktort vásárolt Amerikától, 1970-ben pedig csatlakozott az Atom-sorompó Egyezményhez.² A sahnak nagyszabású tervei voltak, 2000-re több mint húsz

¹ Lásd www.hirado.hu/Hirek/2011/12/01/09/Izrael_jelenleg_kizart_az_Iran_elleni_tamadas.aspx.

² Az egyezményt 1968. július 1-jén írták alá. A szerződés engedélyezi a polgári célú atomenergia-fejlesztést, de az atomfegyverekkel való kereskedelmet, illetve az atomfegyverrel nem rendelkező államok számára a nukleáris fegyver kifejlesztését vagy megszerzését tiltja. Az Atomsorompó Szerződés gyakorlatilag a már meglévő atomhatalmakat betonozta be azzal, hogy elismerte őket atomhatalomnak, de megtiltotta, hogy mások is atomfegyvert fejlesszenek ki. Az ekkori atomhatalmak megegyeztek az ENSZ BT tagjaival: vagyis az USA, Franciaország, Nagy-Britannia, Oroszország (akkor még Szovjetunió) és Kína tartozott közéjük.

atomerőművet akart építeni, az amerikaiak pedig támogatták, annak reményében, hogy az ország továbbra is tőlük vásárol majd reaktorokat. Az 1979-es iszlám forradalom győzelme után az új iráni vezetés leállította az atomprogramot, de 1985-ben felújították. Az épülő busehri atomerőművet azonban az iraki–iráni háborúban súlyosan megrongálták az iraki gépek;³ az erőmű továbbépítését az eredeti német kivitelező helyett oroszok folytatták, de Kína is tevőlegesen segítette a fejlesztést,⁴ amit a Pakisztántól⁵ és valószínűleg Észak-Koreától megtudott atomtitkok csak továbblendítettek.

2002-ben iráni ellenzékiek egy csoportja bejelentette: Irán Natában urándúsító üzem, Arakban pedig nehévízgyárat épít. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség ugyan 1992-től több állammal is aláírta, hogy már a tervezés szakaszában (180 nappal az építkezés megkezdése előtt) értesíteni kell az ügynökséget az atomerőmű-építésekről, azonban ilyet Irán nem vállalt.

A 2005-ös iráni elnökválasztás után aztán még erősebb fordulat következett, Ahmed Ahmadinezsád egyenesen büszkélkedett az atomprogrammal: 2006 áprilisában bejelentette, 164 centrifugát állítottak üzembe, és reaktorminőségű uránt sikerült előállítaniuk. Miután Irán többszöri felszólításra sem hagyott fel az urándúsítással, az ENSZ BT szankciókat fogadott el Irán ellen 2006 decemberében az 1737-es számú, majd 2007 márciusában az 1747-es számú, 2008 márciusában az 1803-as számú, 2010 júniusában az 1929-es számú határozata alapján. Ennek ellenére az urándúsítást Irán azóta is folytatja, 2007. szeptember 2-án bejelentette: már 3000 centrifugát működtet. Persze a nukleáris kérdések terén a „harcos” külpolitikával perzsa részről sem mindenki ért egyet. 2007 októberében lemondott Irán nukleáris főtárgyalója, Ali Laridzsáni. Ez azért volt váratlan lépés, mert az IAEA és Irán épp azon a nyáron egyeztek meg az ország atomprogramjával kapcsolatos jelentősebb, még függőben lévő kérdések megválaszolásának menetrendjében. A megállapodás⁶ értelmében Iránnak tisztáznia kellett a következő IAEA által felvetett ügyeket:

1. a plutóniumkísérleteket,
2. a pakisztáni tervrajzok alapján készített gázcentrifugák kérdését,⁷
3. a teheráni műszaki egyetemen észlelt, dúsított urántól származó szennyeződést,⁸

Három ország azóta sem írta alá az egyezményt: India, Pakisztán és Izrael – mindannyian rendelkeznek atomfegyverrel.

³ Érdekeség: a francia Mirage gépekkel támadó irakiak ellen szintén francia légvédelmi rakétarendszer védte az erőművet. Azonban az iraki Mirage gépek már fel voltak szerelve az előző generációsnak számító iráni(–francia) rakéták elleni védekezéshez szükséges eszközökkel, ezért a támadás nagyon sikeres volt.

⁴ Irán Kínától 1991-ben konverziós berendezéseket vásárolt, amelyeket az urándúsításhoz szükséges urán-hexafluorid gáz előállításához használnak.

⁵ Abdul Kadir Khán pakisztáni atomtudós 2004-ben beismerte az atomtitkok kiszivárogtatását Irán felé, és a felelősséget teljesen magára vállalta.

⁶ Lásd www.iaea.org/Publications/Documents/Infocircs/2007/infocirc711.pdf.

⁷ Ezek az elhíresült P-1 és P-2 urándúsító centrifugák. Ezek közül a P-2-nek van igazán jelentősége, mert ezzel már az atombombához szükséges mértékben lehet uránt dúsítani.

⁸ Az IAEA már 2003-ban is talált urándúsításból származó nyomokat, akkor a natanzi erőműben. Az iráni magyarázat szerint a feketepiacról beszerzett berendezésekkel került oda még korábban, szennyeződés formájában.

4. valamint Irán megvizsgálja a nyugati titkosszolgálatok atom- és fegyverprogrammal kapcsolatos értesüléseit, és észrevételeket fűz hozzá.

Az IAEA akkori vezetője, Mohamed El-Baradei mindenesetre 2007 szeptemberében kijelentette: információi arra mutatnak, az Egyesült Államok állításával ellentétben Irán nem törekszik atomfegyverek birtoklására. Mint a bevezetőben említettük, az IAEA idei, legfrissebb jelentése azonban fordulópontot jelent. A dokumentum ugyanis arra utal, hogy Irán nemcsak polgári célú kutatásokat folytat, hanem kifejezetten atomfegyver előállítására törekszik.

Az iráni atomtechnológia

Az iráni atomprogram megítélésének egyik kulcskérdése, hogy valóban akar-e Irán atomfegyvert, vagy csak békés célú atomtechnológia fejlesztésén fáradozik. Mivel az USA és a nemzetközi közvélemény jó része az urándúsítás miatt gyanakszik Iránra, ezért érdemes megvizsgálunk: melyek a nukleáris technológia polgári és melyek katonai fegyver előállítására is használható elemei. Emellett kulcsfontosságú az iráni urándúsító centrifugák jelentőségének megértése.

Az uránnak a természetben kétféle izotópja fordul elő: a 235-ös és a 238-as (a számok a tömegszámot jelölik). Ezek közül a ritkábban (csak 0,72 százalékban) előforduló 235-ös urán az „értékesebb”: ez az atomerőművek tüzelőanyaga. Mivel ennyire ritkán fordul elő, az atomerőművekben való felhasználáshoz is dúsítani kell,⁹ körülbelül 3-4 százalékra. Az az urán azonban, amelyben a 235-ös izotóp már 90 százalék körüli arányban van meg (a dúsítás következményeként): fegyverminőségű, azaz az atombombához szükséges uránnak számít. Az erőművi felhasználásban persze a 238-as uránnak is van jelentősége: mivel „elektronnyelő” tulajdonságokkal rendelkezik, fékezi a láncreakció kialakulását. (Ezért kell minimális arányú belőle az atombombába, és ezért hasznos nagy mennyiségben az erőmű működése során.) Az urándúsítás technikailag nehéz feladat, általában centrifugás módszerrel választják szét a 235-ös és a 238-as uránt. Ehhez az uránt gáz-hexafluoriddá kell alakítani. A hangsebességnél gyorsabban forgó centrifugák a tömegkülönbségnek köszönhetően választják ketté a már gáz állapotban lévő uránban a 235-ös és 238-as uránt (utóbbi nagyobb atomsúlyú). A gáz-hexafluorid tisztasága nagyon fontos, mert ha a gáz szennyeződéseket is tartalmaz, akkor a dúsi-

⁹ Az urándúsítás melléktermékének, a szegényített uránnak is van katonai jelentősége, ugyanis kiváló páncéltörő lövedék. Ezt két tulajdonságának köszönheti: a sűrűségének és annak a tulajdonságának, hogy finoman eloszlatva gyulladásra hajlamos. Mivel az urán nagy sűrűségű anyag, becsapódáskor az uránlövedék nagy mozgási energiával rendelkezik, ami gyakorlatilag megolvasztja a páncélt. Ráadásul a felszabaduló hő következtében felhevülő fémurán-betét maga is intenzíven égni kezd, és ez az oxidációs folyamat is további hőt termel. A fenti két hatás együttesen képes arra, hogy a legmodernebb kompozit acél-kevlár páncélt, valamint az urántartalmú páncélt is átfúrja. Az ennek következtében kitörő tűz teszi harcképtelenné az adott harci járművet vagy objektumot.

tási szakaszban tönkretetheti a centrifugákat. Ez az iráni atomprogramban meg is történt 2004-ben.¹⁰

Az arányok érzékeltetésére: egyetlen urándúsító centrifuga egy év alatt csak alig pár gramm katonai szintre dúsított 235-ös uránt képes előállítani. Egy U-235 hasadóanyagú fissziós bomba létrehozásához néhány ezer centrifuga egyéves folyamatos munkája szükséges. Az előzetes szakértői becslések szerint Irán 2012 végére tehet szert atomfegyver fejlesztéshez elegendő mennyiségű magas dúsítási szintű alapanyagra. A (hordozó)rakéta-fejlesztésben pedig 2013-ra érhet el arra a szintre, hogy ballisztikus rakétái atomtöltetek hordozására is alkalmasak legyenek. Mivel Irán maga gyártja centrifugáit, ezért az ENSZ-szankciók csak korlátozott mértékben képesek lassítani a programját. A centrifugák összes részegysége Iránban készül, de minden részegységet más-más országrészben gyártanak,¹¹ s ezeket aztán egy helyen szerelik össze. A széttelepítés ugyanis megnehezíti egy esetleges katonai csapás sikerességét.

Irán nukleáris létesítményei (forrás: James Martin Center for Nonproliferation Studies¹² – CNS)

¹⁰ Irán 1987-ben titokban a pakisztáni atomfegyver atyjától, Abdul Kadir Khántól mintegy ötszáz használt és kezdetleges centrifuga alkatrészeihez jutott hozzá. 1995-ben az oroszokhoz fordult, hogy újabb centrifugákat vásároljon, de azok amerikai nyomásra végül elálltak az üzletől. Irán így kénytelen volt a pakisztáni centrifugák alapján iráni prototípusokat készíteni, és elkezdte építeni a natanzi bázist, ahol centrifugákat működteti. Amikor a titkos urándúsítás 2003-ban kiderült, és Irán félbeszakította a kutatásokat, az akkor kísérleti jelleggel működő 164 centrifuga leállításakor körülbelül ötven tönkrement. Így az ipari mérethez Iránnak nemcsak a törött centrifugákat kellett pótolnia, de újakat is be kellett szereznie, és meg kell(ett) tanulnia több ezer gép összehangolását, ami szakértők szerint külső segítség nélkül nem könnyű feladat, bár az iráni bejelentések szerint megtörtént.

¹¹ Erről 2007 júliusában Khamenei külügyi tanácsadója, Ali Akbár Velejati számolt be a Dzsomhurije Iszlami című lapnak.

¹² <http://cns.miis.edu/research/iran/images/mapbig.gif>.

Az iráni nukleáris létesítmények közül az egyik legismertebb a nemrégiben üzembe helyezett busehri könnyűvízes reaktor.¹³ A másik Natanz, ahol idén több ezer centrifugát szereltek fel urándúsítás céljára. Az Iszfahán melletti uránátalakítóban az iráni alelnök 2007 eleji nyilatkozata szerint az alagutakban 250 tonna, dúsításhoz használt gáz tárolnak. Figyelmet érdemel még az ugyancsak iszfaháni nehézvízes kutatóreaktor, amely a jövőben elegendő plutóniumot termelhet egy atombomba elkészítéséhez.

A világban a könnyűvízes reaktorok alkotják a legelterjedtebb reaktortípust. Ennek az az oka, hogy a víz jó hűtő- és lassítóközeg, emellett olcsó is. Hátránya, hogy mivel az elektronelnyelő képessége alacsony, ezért működtetéséhez a már említett, 3-4 százalékos dúsított uránra van szükség.

A nehézvízes reaktorban (ilyen az Iszfahánban található kutatóreaktor) a hűtőközeg és lassítóközeg a nehézvíz (azaz deutérium, ami a normál víznél jobb lassító). A nehézvízes reaktor előnye, hogy kevesebb mennyiségű nyers urán szükséges a működtetéséhez, és az uránt nem kell dúsítani. További előnye, hogy leállítás nélkül tölthetők fel üzemanyaggal. Ráadásul a könnyűvízes reaktorok kiégett üzemanyaga újra felhasználható a nehézvízes erőművekben, ahol ezenkívül még további hasadóanyagot is előállítanak a 238-as uránból: a plutóniumot. A nehézvízes reaktorok technológiailag biztonságosabbak, de proliferációs szempontból a könnyűvízes reaktoroknál veszélyesebbek, éppen a plutónium miatt.¹⁴ A nehézvízes reaktor¹⁵ hátránya, hogy előállítás nem olcsó, mivel a természetes vízben a nehézvíz részaránya csak 1:7000, így kiválogatása speciális technológiát igényel, ezenkívül nagyon „tisztának”, körülbelül 99%-osnak kell lennie.¹⁶ A nehézvizet így erre kialakított nehézvízgyárban állítják elő. Iránnak tehát könnyűvízes reaktora van Busehrben, nehézvízes reaktora Iszfahánban, ehhez nehézvízgyára Arakban, urándúsítója Natanzban, uránbányái Szághánd mellett, és egy kutatóreaktora Teheránban.

Az USA több ok miatt is arra gyanakszik, hogy Iránnak nem békés célú az atomprogramja. Többek között éppen az urándúsító centrifugasor szükségességét kérdőjelezi meg, hiszen Oroszország – kompromisszumos megoldásként – vállalta, hogy ellátja Iránt dúsított uránnal az éppen általa épített busehri atomerőmű teljes élettartamára. (Ez az ötlet egyébként az IAEA-nak is nagyon tetszett.) Irán azonban saját érvrendszere szerint nem akar függeni senkitől (ez, mint minden államnak, Iránnak is nemzeti érdeke.) Rossz emlékei vannak a nagyhatalmak befolyásával kapcsolatban, és jogában áll, hogy a teljes nukleáris fűtőanyagkört birtokolja. A másik gyanúra okot adó tényező Irán bírálói szerint, hogy nincs számottevő nehézvízes reaktora (az iszfaháni elég kicsi

¹³ Az 1000 megawatt teljesítményre képes erőművet 2011. szeptember 3-án kötötték rá az ország elektromos rendszerére. Teherán bejelentése szerint a cél összesen 20 000 megawatt nukleáris kapacitás beépítése saját energiahálózatába.

¹⁴ A plutónium egy mesterséges radioaktív elem. Nukleáris fegyverek esetében előszeretettel használják, mivel plutóniumot egyszerűbb és gyorsabb előállítani például egy atomreaktorban, mint a 235-ös izotópban magasan dúsított uránt a bonyolult és időigényes gázdifúziós vagy centrifugás dúsítóban.

¹⁵ A nehézvízes reaktorok a világ mai atomerőmű-összteljesítményének körülbelül az 5%-át adják, az építés alatt levőknek 13%-át, gazdaságosságuk miatt egyre jobban elterjednek.

¹⁶ Lásd PAPP Sándor: *Milyen erőművet építsünk*, Fizikai Szemle 1992/4.

kapacitású), Irán mégis nehézvízgyártást végez Arakban. Márpedig a nehézvízes reaktorok alkalmasak a nukleáris fegyverek alapanyagának számító plutónium előállítására. (Sokat mondó tény: azon országok közül, amelyek a nyílt urán–plutónium üzemanyagciklus minden berendezésével rendelkeznek, csak Japánnak nincs atomfegyvere.) Erős tehát a gyanú, hogy Irán valóban atomfegyver kifejlesztésére törekszik.

Az iráni program létjogosultságát ugyanakkor alátámasztja, hogy az ország energiafogyasztása nő, és a sokkal gazdaságosabb atomenergia által kiváltott kőolajat és gázt exportálhatja. Ráadásul – a hőerőművekkel ellentétben – az atomenergia nem okoz légszennyezést. További fontos érv az iráni atomprogram mellett, hogy „az ország közép-ső részén lévő Szághánd közelében lévő három uránbányájának összetartaléka körülbelül 800 millió tonna. Szághánd közelében van az ardekáni uránérc-feldolgozó, amelynek éves kapacitása 60–70 millió tonna, úgynevezett sárga pogácsa [porrá őrölt uránérc]. Guhane szintén bányakomplexum, az ország déli részén található. Itt évente 24 tonna sárga pogácsát tudnak előállítani.”¹⁷ Az iráni uránmezők feltárásában egyébként – a kínaiak mellett – cseh és magyar kutatók is részt vettek. Az iráni uránbányák kapacitása jelenleg évi 80–100 tonna urán. Mivel az érc igen mélyen fekszik, és alacsony az urántartalma, a költségek magasak.

Miért ragaszkodik Irán az atomprogramjához?

Iránban reformerek és konzervatívok között meglepő egyetértés van arról, hogy az országnak joga van az atomprogramjához: ez nemzeti ügy. Rafszandzsani korábbi elnök és a korábbi nukleáris főtárgyaló Ali Laridzsáni már többször kritizálták Ahmadinezsád provokatív diplomáciai lépéseit, de sohasem magát a nukleáris programot.¹⁸ A közvélemény részéről ez a nemzeti technológiai fejlődés indikátora, és hordoz magában egyfajta (az egykori) birodalmi tudatból fakadó büszkeségérzetet. Másrészt semmilyen nemzetközi szerződés, az Atomsorompó Egyezmény sem tiltja, hogy Irán atomerőműveket és az azokat kiszolgáló egyéb nukleáris létesítményeket üzemeltessen. Harmadszor, Iránnak elemi érdeke, hogy függetlenítse magát valamelyest belső olaj- és gázfogyasztásától, és az atomenergia révén a legolcsóbb energiaforrással éljen. Negyedszer, amennyiben – és ez valószínű – Irán atomfegyver kifejlesztésével (is) kísérletezik, annak fontos biztonságpolitikai okai vannak. A térségben Irán legnagyobb ellenségének és riválisának, Izraelnek (noha hivatalosan nem ismerte el) atomfegyvere van.¹⁹ Irán fenyegetve érezheti magát a más országok politikai berendezkedéseibe szívesen beleavatkozó, a szomszédos államokban nagyszámú katonai erőt állomásoztató amerikai hadse-

¹⁷ John FARNDON: *Merre tart Irán. Félelmek és tények*, HVG, Budapest, 2006, 123.

¹⁸ Tim GULDIMANN: *The Iranian Nuclear Impasse*, Survival 49/3. (2007. ősz), 171.

¹⁹ Becslések szerint Izraelnek 100–200 atomtöltete lehet. Első reaktora a Dinoma közelében lévő atomlétesítmény volt a hatvanas években. Annyira szigorúan védték, hogy egy, a reaktor légtérébe tévedt izraeli Mirage vadászgépet a reaktor köré telepített légvédelem lőtt le.

reg miatt. Ez a fenyegetés akkor is valós, ha van némi igazság abban, amire Rahim Szafavi, Khamenei nagyajátollah katonai tanácsadója 2007. szeptemberi nyilatkozatában rámutatott. Eszerint nem országa van bekerítve, hanem az Afganisztánban és Irakban állomásozó 200 ezer amerikai katona került Irán rakétáinak hatósugarába.²⁰ Ötödször: Irán regionális tényező akar lenni, középhatalmi státust pedig csak megfelelő elrettentő erő birtokában tudhat magáénak, ehhez pedig kétségkívül az egyik leghatásosabb eszköz az atomfegyver. „Az atomfegyver ugyanis – legalábbis az eddigi tapasztalatok szerint – csupán az által biztosít nagyobb biztonságot (már ha biztosít egyáltalán, mert sokan ezt is vitatják), hogy a fegyvert birtokló országnak mások, különlegesen lesznek a tárgyalási pozíciói vitapartnerével szemben. Lényegében ez az elrettentő szerepe az, ami különösen vonzóvá teszi a nukleáris fegyvert mindazok számára, akik fenyegetve érzik magukat, illetve vezető szerepre törekszenek saját régiójukban.”²¹ Végül, és ez kapcsolódik a regionális hatalmi szerephez: vannak olyan államok, mint a szomszédos Pakisztán vagy a szintén közeli India, amelyek anélkül fejlesztettek ki nukleáris fegyvereket, hogy valaha is aláírták volna az Atomsorompó Egyezményt, amit viszont Irán megtett. Ráadásul a perzsák okkal kettős mércét érzékelnek az Egyesült Államok részéről. Amerika ugyanis szövetségésének tekinti Pakisztánt csupán azért, mert Iránnal lelkesebben támogatta a tálib rendszer elleni harcukat. Indiával pedig Bush elnök 2007-ben folytatott tárgyalásokat arról, hogy az USA nukleáris fűtőanyagot és felszerelést adna az országnak, amely továbbra sem írta alá az Atomsorompó Egyezményt, ugyanakkor 30 éve tesztel nukleáris fegyvereket.

Ha az iráni atomprogram politikai, proliferációs vonatkozásait vizsgáljuk, a következő lehetőségeket kell számba vennünk:

1. A nehézvízes reaktor, illetve az azt kiszolgáló nehézvízüzem proliferációs kockázatot hordozhat magában, mert a plutóniumnak köszönhetően Irán egyetlen lépésre lesz a nukleáris fegyvertől.

2. Az iráni politikai berendezkedés nem teljesen demokratikus jellegéből, a politikai eliten belül nagy befolyással rendelkező „keményvonalasok” hatalmából és Irán terroriszervezeteknek nyújtott támogatásából, valamint a fennálló hatalmi rend instabilitásából fakadóan veszélyes lehet, ha az ország atomfegyverre tesz szert; megnő az esélye annak, hogy hasadóanyagok kerüljenek terroristák kezébe.

3. Az irániak – épp a szankciók és tiltások miatt – feketepiacról származó, vagy az oroszoktól és kínaiaktól vásárolt, nem túlságosan megbízható nukleáris berendezéseket működtetnek. Bizonyos szakértők – például az iráni származású, nukleáris biztonsággal foglalkozó Najmedin Meshkati – egy „iráni Csernobiltól” tartanak.²²

²⁰ *Iran has become an extra-regional power: general*, Tehran Times 2007. szeptember 24. (www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=153632).

²¹ N. RÓZSA Erzsébet – TÁLAS Péter: *Az iráni atomprogram körüli vitáról*, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések 2006/1.

²² *Interview: Waiting for an Iranian Chernobyl*, New Scientist 2007. július 11. (www.newscientist.com/channel/opinion/mg19526121.600-interview-waiting-for-an-iranian-chernobyl.html).

Az USA és Irán kapcsolata

(A Moszaddek-ügy) Az Egyesült Államok a II. világháborúig nem volt jelentős nagyhatalmi szereplő Iránban. Az USA akkor lett igazán Irán „ellensége”, amikor – teljesen feleslegesen és hibás prekonceptiókkal – beavatkozott a Moszaddek-ügybe. Mohamed Moszaddek akkor került előtérbe, mikor az Angol–Iráni Olajtársaság (AIOC) elleni iráni elégedetlenség a tetőfokára hágott. Az AIOC (a British Petroleum elődje) végezte Irán kőolajkincsének kitermelését, de a perzsa állam a kedvezőtlen szerződés miatt nem sok hasznot látott az együttműködésből, amely inkább megalázó kihasználása volt az országnak. „Az iráni olaj tehát 1950-ben már a nyugati világ nagy részének fő energiaforrása volt, de Irán csak potom összeget kapott érte. Ebben az évben összesen 45 millió dollár folyt be az államkasszába, a brit államkincstár konyhájára viszont csak az AIOC profitja után fizetett adó 142 milliót hozott.”²³ Az olajtársasággal szembeni ellenérzések politikai mozgalommá dagadtak, amelynek élére az ekkor már idős Mohamed Moszaddek állt, aki hamarosan miniszterelnök lett. Első rendelkezéseként megszavaztatta a parlamenttel az AIOC államosítását.²⁴ Nagy-Britannia az USA-hoz fordult, de Truman elnök csak közvetítő szerepet volt hajlandó játszani. A helyzet akkor változott meg, amikor 1952-ben Eisenhower került a Fehér Háza. A hidegháború miatt ugyanis az új elnök már csak bipoláris világpolitikában tudott gondolkodni, így attól tartott, hogy Irán a kommunisták befolyása alá kerül. Ezért parancsot adott a CIA-nak az Ajax-hadművelet végrehajtására, azaz Moszaddek eltávolítására. A CIA feladata a rojalisták (a sah híveinek) megszervezése volt, akik letartóztatták, börtönre, majd életfogytiglani házi őrizetre ítélték Moszaddeket. A korábban Rómába menekült sahot pedig az amerikaiak visszahelyezték a hatalomba.

A Moszaddek elleni puccs rámutat jónéhány amerikai külpolitikai hibára, és egyúttal a helyzet félreértelmezésére is. Egyrészt az USA Moszaddek személyében egy választott vezetőt buktatott meg. Másodszor egy olyan politikust, aki a külföldi befolyással szemben országa érdekeit tartotta szem előtt, ezért népszerű volt. Harmadszor: a közvetlen titkosszolgálati beavatkozást az Egyesült Államok nem is túl ügyesen leplezte. Negyedszer, Moszaddek helyébe egy olyan uralkodót helyezett vissza, aki a puccs után diktatúrát épített ki. Az elnyomás ellen felgyülemlett harag és ellenállás az 1979-es iszlám forradalomban csúcsonyosodott ki, Irán az USA-t máig egyik legfőbb ellenségének tartja (részben éppen a Moszaddek-puccs miatt). Végezetül ötödször: Moszaddek eltávolításának legfőbb indítéka – vagyis az Irán szovjet orientációjától való félelem – teljesen téves volt. Moszkva ugyanis ekkora szinte teljesen elvesztette befolyását Iránban, az iráni kommunista pártot, a Tude-ot betiltották, a Truman-doktrína garantálta az iráni függetlenséget, és maga Moszaddek is kommunistaellenes volt. Az iráni politikus tanult a sahek hibáiból, nem akart egyetlen ország kiszolgálója sem lenni, és egyenlő távolságot igyekezett tartani a térségben jelenlévő nagyhatalmaktól.

²³ FARNDON: *I. m.*, 64.

²⁴ Ez egyébiránt brit embargót és hágai nemzetközi pert vont maga után.

(Az iszlám forradalom) Az 1979-es forradalom, a sahhal szembeni lázadás – amely páratlan egységbe sorakoztatta fel a papságot, a liberális értelmiséget, a „bazárt” (azaz a kereskedőket), a baloldali jellegű szervezeteket (amelyek egyébiránt parazitának tartották a papságot) és a szegényeket – egyúttal a sah rendszerét támogató amerikaiak elleni felkelés is volt.

Az iszlám forradalom másik fontos jellemzője volt (és ez is összefügg Khomeini személyével), hogy a síita papság és az ajatollahok (nagytekintélyű papok) egy része beavatkozott a politikai eseményekbe, sőt azok élére állt. Khomeini a sah eltávolításával és az iszlám forradalom győzelmével egy részben teokratikus politikai rendszert vezetett be. Továbbra is volt ugyan parlament és miniszterelnök, de a följük rendelt, mollákból álló Örök Tanácsa azóta is megvétózhatja a parlament által elfogadott törvényeket, és a joga van a képviselőjelöltek előzetes szelektálására. Az iszlám forradalom legfőbb vezetője pedig bárki jelölését elutasíthatja, aki az elnöki vagy akár parlamenti posztra pályázik. Természetesen a legfőbb vezető maga Khomeini lett, aki a *velaját-e fáqih* (a valástudós uralma) tételét már az 1960-as években kidolgozta, és nyilvánosan kifejtette. Ez alapján a „rejtőzködő imám” újbóli feltűnéséig a síita jogtudósok kötelessége, hogy a nép élére álljanak és a helyes úton terelgessék. Csak az ezen alapuló uralom törvényes. Korábban a papok alapvetően távol tartották magukat a politikától (habár már az 1906-os első demokratikus szárnypróbálgatások során is jelentős szerepük volt). Ezen tény és Khomeini „doktrínája” közti ellentmondásra N. Rózsa Erzsébet is rámutatott: „Meg kell jegyezni, hogy ez egy politikai, és nem vallásjogi tézis, melyet a nagyajatollahok általában nem ismernek el. Hoszeinali Montazeri ajatollah is ezt vitatta, szintén az alkotmányra hivatkozva, mely kimondja, hogy »a világ és az ember feletti abszolút hatalom Istené.«.”²⁵

Amikor 1979 elején a hadsereg is átállt a forradalomhoz, a sah elhagyta az országot, Khomeini hazatért a száműzetésből és átvette a hatalmat. Azonban ezen év tartogatott még egy fontos eseményt, ami csak tovább rontotta az amerikai–iráni viszonyt. Az amerikai közvélemény nem sokat tudott kormányának az 1953-ban lezajlott iráni puccsban való részvételéről, így nagyon megdöbbenett mindenkit, amikor iráni szélsőséges diákok betörték az Egyesült Államok teheráni nagykövetségére, és túsul ejtették az ott tartózkodókat. Az iráni túsdrámához vezető fontos közvetlen momentum az volt, hogy kiderült: az elmenekült sah kezelésre az Egyesült Államokba érkezett. Persze az irániak az 1953-as puccs fényében arra gyanakodtak, az USA a sah befogadásával csak újabb akciót készít elő. Gyanújukat csak megerősítette az amerikaiak katasztrofálisan sikerült túszzabadítási akciója,²⁶ amelyet szintén a készülő hatalomátvétellel hoztak összefüggésbe.

²⁵ N. RÓZSA Erzsébet: *Evolúció és revolúció az Iráni Iszlám Köztársaság külpolitikájában = Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*, szer. N. Rózsa Erzsébet, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2005, 124.

²⁶ „Az akcióban részt vevő helikoptereknek Teherán közelében, a sivatagban kellett találkozniuk a kormandósokat szállító repülőgépekkel. A helikopterek azonban homokviharba kerültek és összeütköztek a repülőgépekkel [az összeütközésben a légierő 5, a tengerészgyalogság 3 katonája halt meg – Sz. G.], így az akció csúfos kudarcba fulladt.” FARNDON: *I. m.*, 87.

(*Irán és az USA kapcsolata – a nyolcvanas évektől napjainkig*) Az Egyesült Államok és Irán a teheráni túszdrámától és az iszlám forradalom győzelmétől fogva különösen ellenségesen viszonyult egymáshoz. A romló viszony határkövei voltak a következő események: az iraki–iráni háborúban Iraknak nyújtott amerikai segítség; a D’Amato-törvény; a lelőtt iráni utasszállító; a kettős feltartóztatás clintoni politikája; Bush beszéde a „gonosz tengelyéről”; az Irán elleni szankciók. Amerikai szemszögből pedig az 1983-as bejrúti robbantások; a Hezbollahnak nyújtott iráni támogatás; a Salman Rushdie-t halálraítélő fatva; Ahmedinezsád holokausztot megkérdőjelező és Izraelt a térképről eltüntetni akaró szavai; és nem utolsósorban az iráni atomprogram volt meghatározó.

Lássuk ezeket részletesen. Az 1980–1988 között zajló iraki–iráni háborúban (amelyet Irak kezdeményezett), a szomszéd állam jobb fegyverzetét a perzsa számbeli fölény és az iszlám forradalom hevülete ellensúlyozta.²⁷ A kezdeti iraki sikerek után az irániak ellentámadásba mentek át. Az Egyesült Államok jónak látta, ha kiegyenlíti a felborulni látszó erőviszonyokat, és többféle módon is beavatkozott a háborúba. Egyrészt fegyvereket, másrészt pénzt és élelmiszersegélyt adott Iraknak, ezenkívül műholdjai és felde-rítőgépei által készített felvételeket juttatott el Szaddám Huszeinnek. 1983-ban odáig ment, hogy törölte Irakot a terrorizmust támogató országok nem túl bizalomgerjesztő listájáról, viszont fölvette oda Iránt. Konkrét katonai összecsapás is történt az USA és Irán között,²⁸ amikor a Perzsa-öbölben folyó vízi háborúban az Irakkal szövetséges Kuvait (furcsa helyzetek sorát produkálja a történelem) tankhajóit védve az amerikai flotta súlyos csapásokat mért az iráni naszádokra.²⁹ Az iraki–iráni–amerikai viszonyok egyik legellentmondásosabb helyzete az Irán–kontra ügy volt. Bár az Egyesült Államok az Operation Staunch elnevezésű diplomáciai akciójában éppen azt célozta, hogy senki se szállítson Iránnak fegyvert, 1985 májusában az USA fegyvert (BMG-71-es páncéltörő rakétákat) szállított Teheránnak, hogy cserébe az mozdítsa elő a Libanonban fogva tartott amerikai túszok ügyét (a síita Irán ugyanis hagyományosan jó kapcsolatot ápolt a síita Hezbollahnal). Ez az akció egyébként többek között az amerikai fegyverexportról szóló törvényt is megsértette.³⁰ Végül az iraki–iráni háború lezárult, miután mindkét

²⁷ Khomeini az irakiak támadását az „iszlám megszenteltetésének” nevezte, és gyakorlatilag szent háborúvá nyilvánította az összecsapást, amit már csak azért sem volt nehéz elfogadtatnia, mert a kerbalai tragédián nevelkedett irániak számára adódott a párhuzam. Az első iraki támadásokat az önkéntesekből álló Forradalmi Gárda állta, de igencsak szívbemarkoló a Bászidzs megalakulása is. A Bászidzs főleg fanatikus szegény családok gyerekeiből állt, akik az iráni katonák elől tisztították az utat az aknáktól. Teljesen fanatizáltak voltak, nyakukban rézkulcs lógott, amely a haláluk után rájuk váró paradicsom ajtaját volt hivatott kinyitni. A háborúban több ezer gyerek is meghalt a harcmezőn.

²⁸ Más kérdés hogy (tévedésből) az irakiak is rátámadtak az amerikaiakra: A USS Stark fregattot 1987. május 17-én egy iraki Mirage F1 iráni tankernak vélte, súlyosan megrongálta, 37 amerikai tengerész halt meg. Az USA nem csinált botrányt az ügyből, még kártérítést sem kért.

²⁹ Az irak–iráni háborúról lásd bővebben www.helyihaboruk.lapok.hu/keret.cgi?/irakiran.htm; FARNDON: *I. m.*, 89–95.

³⁰ Arról nem is beszélve, hogy a fegyvereladásból származó pénzzel az USA a szocialista szandinista kormány ellen küzdő jobboldali, nicaraguai kontrákat támogatta (innen az Irán–kontra elnevezés), amit viszont kongresszusi rendelet tiltott meg korábban. Ráadásul a kontrák drogügyletekben is érintettek voltak.

ország igen kimerítette gazdasági hátországát, és óriási emberveszteségeket szenvedett. A háború persze a hagyományos fegyverszállító országoknak jó üzlet volt: Franciaország Iraknak szállított, az USA főleg Iraknak, Kína mindkét félnek, a Szovjetunió elsősorban Iraknak.

Libanonban 1975-től 1990-ig polgárháború dúlt. A „játszma” többszereplős volt, részt vett benne Szíria, Izrael, a Palesztin Felszabadítási Szervezet, a Hezbollah és közvetetten Irán; a konfliktust bonyolította a belső keresztény–szunnita–síita szembenállás. Az USA és egyes nyugati államok a viszonyok konszolidálásának céljából katonákat küldtek a térségbe, de a radikális síita terrorcsoportok és Irán ezt az iszlám belügyeibe való beavatkozásnak tartották. Irán pénzzel és fegyverekkel támogatta a Hezbollah Izrael elleni harcát, hiszen azt szabadságharcnak tartotta (és tartja ma is). Sőt az Iráni Forradalmi Gárda tagjai a Beka-völgyben, libanoni területen kiképzőtáborot hoztak létre az iráni iszlám forradalom eszméit átvevő Hezbollahnak. A Libanonban a Hezbollahnal összefüggésbe hozható, 1983–84-ben amerikai célpontok ellen elkövetett merényletek szintén rontották Irán és az USA viszonyát.

Súlyosbította a helyzetet az IR655-ös tragédiája. 1988. július 3-án az iráni légitársaság Dubaiba tartó járatát ugyanis az USS Vincennes amerikai cirkáló tévedésből lelőtte a Hormuzi-szoros fölött; 290 utas, köztük 66 gyermek és a személyzet veszett oda. A cirkáló ráadásul iráni vizeken tartózkodott. Természetesen a két fél teljesen eltérően értelmezte a történeteket. Az amerikai kormány közölte, hogy tévedésből lőtték le a gépet, mivel az támadó szándékú F-14 Tomcat harci repülőnek vélték (ebben közrejátszhatott, hogy iráni vizeken hajóztak, bár ez utóbbit az amerikai belső vizsgálat tagadta), és nem bocsánatot. Az irániak pedig biztosak voltak benne, hogy a gép lelővése teljesen tudatos volt.³¹ Az USA később 62 millió dollár kompenzációt fizetett az áldozatokért, ugyanakkor továbbra sem kért bocsánatot és nem ismerte el, hogy az ő hibájából következett be a tragédia.

1988-ban a Salman Rushdie-ügy már nemcsak az USA, hanem több európai ország rosszállását is kiváltotta. Khomeini ajatollah ugyanis fatvát adott ki az író ellen, amely kiközösítéssel jár és halálbüntetést jelent. Ez minden muszlim kötelességévé tette, hogy megölje az indiai származású brit szerzőt. Az ok Rushdie *Sátáni versek* című könyve, amelyben a szerző Mohamed prófétát Mahundként szerepelteti (ami az ördög neve), a

³¹ Az ügy bonyolultságát jelzi, hogy az utasszállító gép felszállóhelye, Bandar Abbász egyúttal iráni F-14-esek bázisa is volt, hogy a cirkáló többször próbálta felvenni a kapcsolatot a géppel, de az nem azonosította magát (a nemzetközi nyomozás szerint a felszólításokról azt vélhették, hogy az egy közeli iráni P-3as harci gépnek szól). Mindazonáltal valószínű, hogy katonai pszichológia által ismert „forgatókönyv-teljesítés” miatt lőtték le a gépet. Ilyenkor harci helyzetben (hiszen az iraki–iráni háború még tartott), nyomás alatt a katonák a kiképzésen beléjük ivódott forgatókönyv szerint járnak el, még ha egyes információk arra is utalnak, hogy nem harci helyzetről van szó, ugyanis az ez utóbbira figyelmeztető jeleket kizárja a tudatuk. A Vincennes közelében tartózkodó másik amerikai csatahajó, az USS Sides kapitánya ugyanakkor a Vincennes kapitányának agresszivitására vezette vissza az incidenst. Az USS Sides ugyanis már csak a radarok által jelzett lassú emelkedésből is gondolta, hogy nem lehet harci gép (egy F-14-es támadás előtt gyorsan közelített volna a Vincennes felé és csökkentette volna a magasságát).

vallásalapító feleségeinek nevét pedig prostituáltak viselik. Több muszlim ország (és Dél-Afrika is) betiltotta a könyvet, és Rushdie évekig rejtőzködni volt kénytelen. Hogy mennyire nem csak szimbolikus dologról van szó, jól példázza a fatvát követő merényletek sora. A könyvet árusító egyik amerikai egyetem könyvesboltjait felrobbantották, az olasz fordítót megszárták Milánóban, a japán fordítót megölték Tokióban, a norvég kiadóra oslói háza előtt rálöttek, Törökországban a hotelt, ahol a török fordító megszállt, felgyújtották.

Az 1990-es évek elején az amerikai–iráni szembenállás enyhült, és gazdasági kapcsolatok is fejlődtek. Az amerikai vállalatok több mint négymilliárd dollárért vásároltak olajat Irántól, az Iránba irányuló amerikai export pedig 1993-ban egymillió dollár volt.³² Az enyhülés főleg az USA-t a „Nagy Sátánnak” nevező Khomeini halálának és a pragmatikus Rafszandzsáni elnökségének volt köszönhető. Persze ekkor sem volt felhőtlen a kapcsolat, mivel Khomeinit egy hasonlóképpen meglehetősen konzervatív ajatollah, Khamenei követte, és mint a külpolitikát irányító legfelső vezető a konzervatív klérus támogatásával visszafogta valamelyest Rafszandzsáni elnök nyitását.

A következő, Iránt újra „eltávolító gesztus” amerikai részről az úgynevezett D’Amato-törvény volt, amit Alfonse M. D’Amato republikánus szenátor kezdeményezett 1995-ben, és Clinton elnök aláírt. Ez egyrészt szankcióval sújtotta Iránt és Líbiát, és megtiltotta az USA cégeinek, hogy ott befektessenek vagy ezen országokkal kereskedjenek. Másfelől viszont azokat a nem-amerikai cégeket is szankciókkal sújtotta, amelyek évi 40 millió dollárnál nagyobb összeget ruháznak be Irán vagy Líbia olaj-, gáz- vagy petrokémiai iparába. A törvény nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, az európai kormányok a nemzetközi jogba való beavatkozásnak minősítették az esetet. D’Amato levélben figyelmeztette az egyik leginkább érintett cég, a francia Total olajtársaság vezetését, amelyben kifejtette, hogy a kongresszus minden, Iránt energiaszektora fejlesztésében segítő üzletet az amerikai nemzetbiztonság elleni konkrét fenyegetésnek tart. Valamint azt is hangsúlyozta, hogy a Total iráni befektetéseit egyúttal az Izraelben terroráldozatokban elhunyt áldozatok emléke megsértésének tekinti.³³

A D’Amato-törvény illeszkedett Clinton elnök „kettős feltartóztatás” politikájába,³⁴ ami azt jelentette, hogy katonai-gazdasági nyomás alá helyezte Irakot és Iránt. Ennek eredménye az lett, hogy a pragmatikus, mérsékelt Rafszandzsáni ellenében átmenetileg megerősödtek a „keményvonalasok” Iránban. Azonban az 1997-es választást nagy meglepetésre a mérsékelt Khátami nyerte (annak ellenére, hogy a papság nagyrészt a kon-

³² Lásd CSICSMANN László: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában*, PhD-értekezés, www.lib.uni-corvinus.hu/phd/csicsmann_laszlo.pdf, 251.

³³ Bővebben lásd *U.S. Senator Cites Total's Business With Iran. French Warned of Sanctions*, International Herald Tribune 1996. június 3. (www.iht.com/articles/1996/06/03/total.t.php).

³⁴ A „kettős feltartóztatás” elve két Fehér Ház-i tanácsadó ötlete volt: Martin Indyk és Anthony Lake-é. Indyk ebben az időben a Nemzetbiztonsági Tanács Közép-Keletért felelős osztályvezetője volt, Lake pedig az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója. A „kettős feltartóztatás” politikájának kritikájáról bővebben lásd Maj. Jerry L. MRAZ: *Dual Containment. US Policy in the Persian Gulf and a Recommendation for the Future*, 1997 (www.au.af.mil/au/awc/awcgate/acsc/97-0306.pdf).

zervatív elnökjelölt mellett kampányolt). Az iráni elnök barátságosabb és egyezkedésre hajlamosabb politikájának, másfelől a „kettős feltartóztatás” politikájának kudarca miatt az Egyesült Államok is megenyhült, és a két ország közti viszony rendeződni látszott. A „kettős feltartóztatás” azért nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mert Oroszország és az Európai Unió továbbra sem szakította meg a gazdasági kapcsolatokat Iránnal, így az túl tudta élni az amerikai szankciókat.

Az amerikai–iráni kapcsolatokban komoly változások történtek 2001-től. Ifjabb George W. Bush színrelépésével a republikánusok „héjái” nagyobb befolyást gyakoroltak az amerikai külpolitikára, 2001. szeptember 11-e pedig sok mindent gyökeresen megváltoztatott. Bush a Közel-Keletet is megjelölte az instabilitás forrásaként. Elhíresült, az unió helyzetéről mondott 2002-es beszédében pedig Iránt is a „gonosz tengelyéhez” sorolta, és közvetlen kapcsolatot tételezett fel az Oszama bin Ladent támogató afgán tálibok, Irak és Irán között. Ugyanakkor Afganisztán megtámadása során Irán mérsékelten ugyan, de együttműködő gesztusokat tett, vállalta például, hogy baj esetén kimenti az amerikai katonákat.³⁵ A síita Irán élesen szemben állt a szunnita fanatikuskok alkotta tálib rendszerrel, keleti szomszédjának instabilitása neki sem volt érdeke. Ezért a tálibok elleni háborúban (már korábban is) az Északi Szövetséget támogatta. A tálib rendszer amerikai megdöntése után pedig Irán részt vett az újjáépítésben és a segélyprogramokban.

Ahogy arra Ablaka Gergely is felhívta a figyelmet egy tanulmányában: „Az Egyesült Államok igyekezett az új Irán-politika értelmében komoly nyomás alá helyezni a teheráni vezetést. A hagyományos vádak mellett az átmeneti afgán kormány felállítását követően az USA vezetése azzal vádolta meg Iránt, hogy fegyvereket szállít Afganisztánba, és az új afgán kormány megdöntésére törekszik. Washington továbbá azzal gyanúsította meg Teheránt, hogy saját területén menedéket nyújt az al-Kaida harcosainak. Az iráni vezetés ugyan aggódik amiatt, hogy az amerikai jelenlét alááshatja Irán mélyen gyökerező befolyását Afganisztánban, de a területet túlságosan is fontosnak tekinti ahhoz, hogy a Washingtonnal való dacolással megkockáztassa a tálibok távozásával újonnan visszanyert tekintélyének és befolyásának elvesztését a térségben. Miközben az iráni vezetés tudatában van azoknak a lehetőségeknek, amelyeket az újonnan kialakuló regionális rend jelenthet a számára, tisztában van azokkal a megszorításokkal is, amelyek fokozatosan befolyási körére helyeződnek. Ezért az átmeneti afgán kormány destabilizálásának amerikai vádja erősen túlzónak tekinthető, ráadásul a Bush-adminisztráció e gyanúját mind Afganisztánban, mind Iránban cáfolták. Arra pedig, hogy al-Kaida tagok tevékenykednének Iránban, szintén nincsen bizonyíték. Egy esetleges al-Kaida–Irán kapcsolat pedig elképzelhetetlen, mivel alapvető vallási különbség áll fenn a két fél között. Teherán pedig – az amerikai vádakát cáfolva – lépéseket tett az al-Kaida tagjainak felkutatására és bebörtönzésére. Ha létezne is valamiféle kapcsolat Oszama bin Ládén

³⁵ Lásd N. RÓZSA Erzsébet: *Szeptember 11-e és a muszlim világ = Válaszok a terrorizmusra, vagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*, szerk. Tólas Péter, Chartapress, Budapest, 2002, 286.

szervezete és az Iszlám Köztársaság között, akkor az semmiképpen sem a hivatalos vezetés jóváhagyásával épülhetett ki, hanem inkább a hatalmi struktúrán kívül álló vallási alapítványok tevékenységének az eredményeként.”³⁶

Az afganisztáni tálibok és Szaddám Huszein iraki hatalmának megdöntésével az Egyesült Államok egyúttal „szívességet” is tett Iránnak, hiszen épp ezen két szomszédjához fűzték a legkevésbé barátságos kapcsolatok az országot. Irak és Huszein régi ellensége volt Iránnak, több generáció „meghatározó élménye” volt az iraki–iráni háború, és az, hogy Szaddám Huszein vegyi fegyvert vetett be Irán ellen. A tálib rezsim pedig szunnita fundamentalizmusával vallási riválisa volt a síita Iránnak (1997-ben pedig kilenc iráni diplomatát öltek meg tálib csapatok, ami miatt majdnem háború tört ki). Az ellentét abban is megmutatkozott, hogy míg a tálibok az Irán ellen harcoló különböző szunnita terroristákat támogatták, addig Irán az Afganisztán középső részén élő síita hazara kisebbséget.³⁷ Az iraki és afganisztáni amerikai támadás egyúttal az USA katonai képességeinek korlátait is megmutatta. A két megszállt ország még hosszú évekig biztosan nem fog a régió stabil térségei közé tartozni. Irán ugyan síita, a térség iszlám országainak többsége pedig szunnita, ugyanakkor Irán éles Izrael-ellenessége az iszlám világban belüli elismertségét növeli. Annak ellenére, hogy Irán arab szomszédai a régió biztonságát még akkor is az USA által látják biztosítottnak, ha pártfogoltjával, Izraellel ellenségesek.

Az USA Iránnal szembeni ellenérzéseinek jelenlegi legfőbb mozgatórugója, hogy a gyanú szerint Irán atomfegyver előállítására törekszik. A viszonyok akkor kezdtek elmérgesedni, amikor az iszlám forradalom baloldali ellenzéke, a Modzsahedin-e Khalq szervezete 2002-ben nyilvánosságra hozta: az iráni kormány Natazban urándúsító üzemet, Arakban pedig nehésvízgyárat üzemeltet. Valójában Irán tagja az Atomsorompó Egyezménynek (1970 óta), ez pedig nem tiltja a polgári célú atomenergia-ipar fejlesztését, csak az atomfegyverek elterjedését. Az urándúsító üzem azonban, főleg, hogy azt eltitkolták, az atomfegyver készítésére való törekvésként értelmezte a világ. Irán azzal érvelt, hogy a Nemzeti Atomenergia Ügynökségnek való urándúsítási bejelentési kötelezettség csak az esetben érvényes, ha valóban üzemanyagot akarnának előállítani. Arra a kérdésre pedig, hogy miért van szüksége dúsított uránra, ha azt külső forrásból is beszerezheti, azzal válaszolt, hogy az ország a teljes nukleáris fűtőanyagkör kiépítésére törekszik. A folyamatos nemzetközi nyomás hatására Irán 2004-ben azzal fenyegetőzött, hogy kilép az Atomsorompó Egyezményből, és ahogy azt Sirus Naseri, a tárgyalódelegáció vezetője kijelentette: az iráni atomfejlesztés „illegálisba vonul”.

³⁶ ABLAKA Gergely: *A „Nagy Sátán” és a „Törvényen Kívüli” kapcsolata 2001. szeptember 11. után. Az amerikai–iráni viszony alakulása a 21. század elején*, Kül-Világ 2005/2–3.

³⁷ A hazarak mongol vonásokkal rendelkező síita népcsoport. A hagyományok szerint Dzsingisz kán katonáinak leszármazottai. A genetikai kutatások mindenesetre megerősítették, hogy a mongolokkal közös vonásaik vannak. Nyelvük a perzsa egyik dialektusa.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy azok a neuralgikus pontok, amelyeket az USA Iránon számon kér, vagyis a terrorcsoportok támogatása, az emberi jogok megkurtítása, atomfegyverre való törekvés stb. éppúgy jellemzőek az amerikaiak jó néhány szövetségésére. Szaúd-Arábia a „fundamentalista iszlám központja”,³⁸ ahol még most is igen szigorúan értelmezik az iszlám törvényeit: 2005-ben 82 embert, köztük 2 nőt ítéltek halálra és fejeztek le;³⁹ többek között a házasságtörésért és az istenkáromlás miatt is halálbüntetés jár. Mint említettük, Izrael, Pakisztán⁴⁰ és India⁴¹ rendelkezik atomfegyverrel, de nem írta alá az Atomsorompó Egyezményt (rajtuk kívül csak Kuba nem szignálta), ráadásul Izrael máig sem ismerte el hivatalosan, hogy lenne atombombája.⁴² Pakisztánról maga az új afgán kormány állította, hogy támogatja az afgán kormányok ellen küzdőket, a kasmíri szakadár muzulmánok pénzeléséről nem is beszélve. Ráadásul Pakisztán a tálib rezsim lelkes hívéből lett az Egyesült Államok közép-keleti szövetségese. Szaúd-Arábia valószínűleg a radikális palesztin csoportot, a Hamaszt is finanszírozza.⁴³ Ezenkívül – ahogy arról az Európai Parlament külügyi bizottsága a 2006-os emberi jogi jelentésében beszámolt – az USA hű szövetségésének számító Törökországban nem teljes a szólás- és sajtószabadság, és a kurd kisebbség elleni lépések szintén emberi jogi problémákat vetnek föl.⁴⁴

Persze a másik oldalon az Irán által szabadságharcnak mondott palesztin és libanoni támadásokat is nehéz igazolni, hiszen bár mind a Hamasz, mind a Hezbollah fenntart szociális hálózatot, iskolákat, kórházakat, bizonyíthatóan elkövet civilek elleni erőszakot és öngyilkos robbantásokat is.

* * *

Jelen állás szerint az USA-nak és Iránnak kölcsönösen szüksége lenne egymásra. Iránnak hosszútávú stratégiai céljai elérése érdekében nagyon fontos lenne, hogy ren-

³⁸ ABLAKA: *I. m.*

³⁹ *Szaúd-Arábia lefejezési csúcsévet zárt*, Népszabadság 2006. január 1. (<http://nol.hu/cikk/389270>).

⁴⁰ 1974-ben a sikeres indiai nukleáris tesztrobbantás után a pakisztáni miniszterelnök bejelentette, hogy országa kifejleszti az ún. iszlám bombát. Külön sajtósság, hogy a pakisztáni atom- és rakéta-program fejlődése az 1960-as évektől egyre szorosabb kínai és észak-koreai kapcsolatoknak volt köszönhető.

⁴¹ India jelentősége, hogy ő jelenti a hivatalosan is elismert atomhatalmak második hullámának nyitányát. Pakisztán 1960-as évek végén kezdte meg a nukleáris fegyverek kifejlesztését, eufemisztikusan a Békés Nukleáris Robbanóanyag fedőnév alatt, mely szerint civil mérnöki feladatokra szánt nukleáris robbanóeszközön dolgoznak. India 1974-ben föld alatti robbantást hajtott végre, a később Mosolygó Buddha névre keresztelt kísérleti eszköz felrobbantásával. Az országnak jelenleg körülbelül 80 nukleáris fegyvere van.

⁴² A CIA már 1969-ben úgy vélte, hogy Izrael katonai célú atomprogramot folytat. Az izraeli atomfegyver-készítésről végül 1986-ban Mordechai Vanunu, a Nadzsef-sivatagi atombázis egyik korábbi dolgozója adott hírt, ezzel végleg bebizonyosodott a gyanú. Szerinte 100-200 nukleáris fegyverhez elég hasadóanyagot gyártottak le a távozásáig. Vanunut az izraeli titkosszolgálat elfogta Olaszországban, és hazájában börtönrre ítélték hazaárulás és kémkedés vádjával.

⁴³ Lásd például *Elszigetelve: miért hagyták magára a Hamaszt az arab államok?*, Hírszerző 2009. január 11. (http://hirszerzo.hu/hirek/2009/1/11/93511_elszigetelve_miert_hagytak_magara_a_hamaszt).

⁴⁴ *Emberi jogi helyzetkép: fiatalok kivégzésétől a mérsékelt sikerekig*, Kitekintő.hu 2007. április 20. (http://kitekinto.hu/global/2007/04/20/emberi_jogi_helyzetkep_fiatalok_kivegzesetoLa_mersékelt_sikerekig).

dezze viszonyait a nyugati hatalmakkal, míg Európának és az Egyesült Államoknak szüksége van Irán együttműködésére a térség stabilizálásához. A perzsa államnak ugyanis komoly befolyása van mind a libanoni Hezbollahra, mind a palesztin Hamaszra, ezenkívül Irakkal, Szíriával és Törökországgal közös érdeke, hogy a négy állam területén élő mintegy 25 millió⁴⁵ kurd kisebbség ne akarjon független államot.

A másik igen karakterisztikus tényező az iráni haderő. Bár 1979 óta az ország szinte semmilyen nyugati technikához nem jutott hozzá, így fegyverei jórészt elavultak vagy saját fejlesztésűek, mégis több katonával rendelkezik, mint az összes többi Perzsa-öbölbeli állam (Irak, Katar, Bahrein, Oman, Kuvait, Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emirátusok) együttvéve. Tekintve a körülményeket, Irán logikusan a következő prioritásokat határozta meg a katonai fejlesztés terén:

1. nyugati fegyverek hiányában orosz és kínai beszállítók után nézett,
2. a saját fejlesztésű fegyverek propagálása, katonai-ipari fejlesztés és innováció,
3. maradék nyugati eredetű fegyvereinek utánpótlásához (alkatrészek, lőszer) titkos beszállítói hálózatot keresni,
4. a rakétaprogram nagyarányú fejlesztésével ellensúlyozni más téren jelentkező gyöngeségeit.

A stratégiai, katonai szempontok áttekintése után már logikus, hogy miért fordult Irán egyre erősebben a középhatalmi szerepet biztosító atomprogram felé. Az atomfegyver – hatékony rakétarendszerrel társulva – olyan katonai erőt biztosít, amely mellett már nincs szükség hatalmas flottára vagy fejlett légierőre. Ráadásul az indiai–pakisztáni vetélkedés tanulságai csak megerősíthették Iránt abban, hogy a Nyugat nem képes megakadályozni egy állam atomfegyverhez jutását. És amíg megfelelő (alkalmi) szövetségesek állnak a háta mögött (Irán esetében Oroszország és Kína), vagy sikerül békés célú atomprogramnak álcázni fejlesztéseit, az erős válaszlépésekhez még nehezebb megszerezni a nemzetközi felhatalmazást. Mindazonáltal igazságtalanok lennének, ha az iráni atomprogramot csak az atomfegyver kifejlesztésével kapcsolnánk össze. Az ország energiafogyasztása nagy, ráadásul nagy mennyiségű uránércel rendelkezik, ami szükségképpen vezet a jelen pillanatban legkorszerűbbnek számító atomenergia fejlesztéséhez.

Az iráni stratégiai külpolitikai célok a következőkben foglalhatók össze:

- biztosítani a térségben a síita térnyerést, akár a Hamasz, akár a Hezbollah, akár az iraki síiták támogatásával,
- megakadályozni, hogy Irakban az arab-szunnita erők domináljanak,
- megakadályozni az észak-iraki kurdok függetlenedését,⁴⁶

⁴⁵ Nem állnak rendelkezésre pontos adatok, így a becslések meglehetősen szóródnak, de a kurdok a térségben körülbelül 20–25 millióan vannak, ebből Törökországban körülbelül 15 millió él, Iránban hozzávetőleg 4,7 millió, Irakban kb. 4 millió, Szíriában 1,2 millió.

⁴⁶ Amikor a szovjetek megszállták Iránt, kivonulásuk előtt egy kurd bábállamot hoztak létre, amely csak rövid ideig létezett (1946-ban), mert a szovjet támogatás megszűntével az irániak rövid úton visszafoglalták. Ez a kurd Mahabad Köztársaság volt. A kurd kérdéstről bővebben lásd LAKATOS Artúr: *A kurd kérdéstről-Erdélyből*, Korunk 2003. november (www.korunk.org/oldal.php?ev=2003&honap=11&cikk=446).

- megakadályozni az amerikai térnyerést Irakban, ugyanakkor meggátolni egy esetleges polgárháborút (ezt destabilizálná a térséget),
- fenntartani a gyümölcsöző kereskedelmi kapcsolatokat Oroszországgal és Kínával mint az ENSZ BT tagjaival,
- a fejlődő világban uralkodó Amerika-ellenességet kihasználva szövetségeseket keresni az iráni külpolitikai célok érvényesítéséhez,
- megosztani az USA-t és Európát, egyezkedni az IAEA-val időnyerés céljából, jó kapcsolatokat kiépíteni a Perzsa-öböl monarchiáival.⁴⁷

Fontos Izrael szerepe is az egész viszonyrendszerben, hiszen ez az az állam, amelyet Irán a legközvetlenebbül fenyeget, és amelyre a környező szunnita arab országok is inkább ellenségesen tekintenek. Az elmúlt években két példa is akadt, amikor Izrael katonailag kezdeményezően lépett fel atomfegyver feltételezett veszélye esetén: 1981. június 7-én az iraki Oszirakban épülő atomerőművet nyolc izraeli F-16 hajtotta támadta meg. Ezzel Izrael megakadályozta, hogy Irak nukleáris fegyverhez jusson. Az izraeli titkosszolgálat információi szerint ugyanis Oszirakban júniusban beindították volna a láncreakciót, így egy ennél az időpontnál később bekövetkező támadás Irak középső régiójában nukleáris katasztrófát okozott volna, s megközelítőleg 100 000 ember vesztette volna életét. (Az iraki atomprogram sajátossága, hogy az elsősorban Irán ellen irányult.)

A második példa: 2007. szeptember 6-án az izraeli légierő egy Észak-Koreától származó nukleáris szállítmányt és egy Szíria által eufemisztikusan „mezőgazdasági kutatóközpontnak” nevezett nukleáris létesítményt bombázott. A létesítmény elleni légitámadást sokan az Irán elleni amerikai légicsapás nyitányának fogták fel. A szír légvédelem ugyanis ugyanolyan orosz gyártmányú (de korszerűnek számító) Tor M1-es kis hatótávolságú légvédelmet működtet, amilyennel Irán a nukleáris létesítményeit védi. Márpedig a szír légvédelem egyes szakértők szerint sokkal jobb, mint az iráni, és semmit nem tudott tenni az villámgyors izraeli csapás ellen: az akcióban a zsidó állam az USA-tól beszerzett nagy hatótávolságú bombázókat használta.

Jelenleg úgy tűnik, Izrael és az USA nem nyílt, háborús eszközökkel, hanem számítógépes vírusokkal (Stuxnet, Duqu) és szabotázsakciókkal⁴⁸ késlelteti az iráni atom-

⁴⁷ Ennek ellenére Iránnak különösen Szaúd-Arábiával alaposan megromlott a viszonya a közelmúltban. Idén ősszel amerikai forrásokból kiszivárgott, hogy két iráni származású férfi a teheráni kormány támogatásával meg akarta gyilkolni Szaúd-Arábia washingtoni nagykövetét (ezt az irániak tagadják és az USA szándékos feszültségkeltésének tartják). Idén márciusban pedig a síita többségű, de szunnita vezetésű Bahreinben (ebből a szempontból a nagyon erősen szunnita, sőt vahabita Szaúd-Arábia és az erősen síita Irán ütközőterülete) a helyi hatóságok szaúd-arábiai katonai segítséggel verték le a reformokat követelő tüntetéseket.

⁴⁸ Lásd *Tehran: blast at military base kills 17*, The Telegraph 2011. november 12. (www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/8886172/Tehran-blast-at-military-base-kills-17.html); Richard SPENCER: *Iran missile development commander killed in explosion*, The Telegraph 2011. november 13. (www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/8887322/Iran-missile-development-commander-killed-in-explosion.html).

programot. Egy biztos: sem Izrael, sem az USA számára nem lenne a korábbi támadásokkal összevethető volumenű feladat Irán bármelyik atomlétesítményének megtámadása. Egy esetleges nyílt konfliktus – a Hormuzi-szoros lezárása miatt – komoly olajár-robbanással járhatna, a Perzsa-öbölbeli szunnita államoknak pedig szint kéne vallaniuk egy ilyen, számukra kényes helyzetben. Irán feltehetőleg jó úton halad afelé, hogy valóban atomfegyvert fejlesszen ki. És ez, tekintve rakétáinak hatósugarát és fejlesztésének irányát, potenciálisan nem csak Izraelt fenyegetheti. Fontos megérteni ennek az országnak a mozgatórugóit, de súlyos tévedés lenne a szunnita–síita szembenállás és az iszlámon belüli jellegzetes iráni identitás vizsgálata nélkül, az al-Kaidával egy lapon szerepeltetve értelmezni cselekedeteit. Következő írásunk épp ezért Irán – az atomvita mögött meghúzódó vallási, közjogi és társadalomtörténeti – sajátosságait taglalja majd a síita vallás szemszögéből.

